

TRADICIÓ, TECNOCIÈNCIA I RELIGIÓ: UN REPTE

Ramon Alcoberro

Al llarg d'aquest article, el professor Alcoberro fa una anàlisi històrica aproximativa a la relació entre la religió i la societat moderna tot posant de manifest les múltiples dificultats d'aquest diàleg. Igualment planteja com a repte la trobada entre la cultura tecnocientífica i tots els "valors" inherents a ella i a les tradicions religioses.

217

Segons diuen les cròniques, el filòsof Ludwig Wittgenstein va batre el rècord de brevetat en una conferència pronunciada a Cambridge, a finals de l'any 1912, sobre el tema "Què és filosofia?". Li va costar escassament quatre minuts sentenciar que: "Filosofia són totes les proposicions que són assumides com a veritables, sense cap mena de prova, per les diverses ciències". Em fa l'efecte que jo trigaré una mica més a explicar què és una tradició, i que –sobretot– se'm farà més difícil analitzar l'ús del mot en contextos tan aparentment llunyans com els de la religió i la tecnociència. "Tradició" sembla, a més, un mot prou ambigu i, cal dir-ho tot, prou sospitos, que convida a entretenir-se pels viarany del concepte.

Però, d'entrada, aprofitaré la definició wittgensteiniana per suggerir que la primera característica de tota tradició també és que "s'assumeix com a veritable, sense cap mena de prova"; i això fins a impregnar el moll de l'os d'una determinada cultura. Una tradició "funciona" simplement i senzilla perquè els que hi participen, la "pre/suposen"; confien en la seva vigència i, fins i tot, invoquen el poder quasi màgic de la del passat tradicional per tal d'anticipar el futur desconegut.

No em semblaria honest entrar a especular sobre la fallida post-moderna de les tradicions sense començar per assumir que les tradicions fan possible un pòsit cultural compartit globalment i que, mentre són viables (és a dir, mentre poden constituir objecte de creença compartida) donen una seguretat i gairebé un confort envejable. Estrictament, com espero mostrar, el problema de la tradició no és que explica poc les coses, o que ho fa d'una manera redundant i no significativa, sinó, al revés, que les "explicar massa" i confon el que és estratègia i construcció social amb una suposada veritat eterna.

Sovint, quan se sent la paraula "tradició", un hàbit insensible ens porta a associar un altre mot: "crisi"; com si es tractés de conceptes que caminen plegats. Seria, però, córrer massa afirmar de manera dogmàtica que la característica primera de les nostres societats postindustrials és la fallida de les tradicions. Les tradicions són construccions i, com a tal, n'hi ha que s'ensorren i d'altres que sobreviuen, es desenvolupen i fins i tot generen imitacions. Potser algunes (actualment les d'origen més agrari o més masclista) entren en crisi o perden justificació, però –com sap qualsevol a qui agradi l'esport o la televisió– les noves tradicions aviat ocupen el forat que les antigues deixen buit, en un procés que no s'atura. Les tradicions tenen una habilitat tan gran per reinventar-se o rellegir-se que declarar-les en fallida constitueix tota una ingenuïtat. El futur de les tradicions (religioses o científiques, que per ara tant li fa) és el de la seva capacitat per a reparèixer explicant sovint contextos on no eren ni esperades ni invocades.

Fins i tot un equip de futbol pot generar noves tradicions o reinterpretar-ne algunes de prou antigues (com per exemple, l'anada dels afeccionats del Barça a Montserrat). En definitiva, declarar que les tradicions són purament infantils, màgiques o premodernes és, estrictament, no copsar el seu poder vital.

La tradició forneix identitat i la identitat no és construeix d'un cop per a sempre sinó que, en les societats modernes, es reconstrueix i s'elabora d'una manera estratègica. Ja posats, podríem fer un pas més, proposant amb tant de risc com calgui que: "tradició és la veritat d'una mentida". Això significa que, pel fet de ser tradicional, quelcom agafa un sentit –social i quasi moral– de "veritat" que anteriorment no tenia. Tradició és allò que disposa un grup, i que és així si així sembla a un col·lectiu. Val a dir que es tracta una construcció cultural tan fictícia com imprescindible a l'hora de poder dir "nosaltres" en una certa situació grupal. De la mateixa manera que, com deia Fichte, la filosofia acaba assemblant-se sospitosament a la mena d'home que filosofa, també la

tradició ve a ser un automatisme cultural i un port a recer en moments de dubte o de canvi social.

La tradició "assumida com a veritable" té, però, unes conseqüències pràctiques –de vegades violentes– que ignora habitualment el pacífic exercici filosòfic. En aquesta nostra societat ibèrica que tan sovint ha estat a mata-degolla en nom de "la Santa Tradició", no estaria de més un esforç per desarmar el concepte i per evitar que una sobredosi de tradicionalisme acabi fent inviable la continuïtat cultural que la tradició representa.

La història de les idees, d'ençà del llibre de Hobsbawm i Ranger sobre el tema¹, ha mostrat com n'és de senzill "inventar tradicions" sovint contra algú i, específicament contra l'infidel –que sovint és, a més, el veí o el germà. Santiago Matamoros i Don Pelayo, la Santa Espina i el Timbaler del Bruc (i Santa Joana d'Arc, donzella d'Orleans i patrona de feixistes nord enllà!) em fa l'efecte que no em desmentiran pas.

Si es vol pensar la tradició en l'era de la tècnica, em sembla que resultarà higiènic insistir que totes les tradicions (polítiques, religioses...), i també les nostres, són "inventades", és a dir, productes culturals i àmpliament ideològics. Però, aquest no és –contra el que pensaven els marxistes– cap fet deshonorós, ni que deslegitimi l'apel·lació al saber tradicional. Ben al contrari. També hi ha falsa consciència i ideologia en les ciències –i més en les de caire social. Convé recordar que "inventat" no és de cap manera un sinònim de "fals".

El que seria més interessant d'esbrinar són els mecanismes antropològics que fan necessària l'existència de tradicions com a element identitari. El problema no és en les tradicions (o en el nacionalisme, o en la religió, o en la ciència...) com a fets constatables i objectius, sinó en el seu significat i en les necessitats, ben reals i vitals, que els mites o tradicions diverses articulen amb més o menys encert. Per a bé o per a mal, les necessitats comunitàries i les imatges col·lectives que la tradició articula no es deixen reduir amb facilitat a teoria.

Hi ha dues explicacions habituals sobre el paper de les tradicions. Per una banda, trobarem el model romàntic que identifica la tradició amb l'arrel profunda o la brasa viva de la comunitat. En

¹Eric J. HOBSBAWM i Terence RANGER (eds.): *L'invent de la tradició*. Vic, Eumo, 1998. Que les tradicions són inventades és un fet banal i només pot impressionar devots de la ciència que no han llegit Popper; l'important és esbrinar "per què" tots els grups humans han d'inventar-ne. I això, epistemològicament, resulta incomprendible des d'un marxisme que es reclama "científic". Contraposar mite i ciència només es pot fer avui assumint una immensa gamma de precaucions.

paràfrasi de Carner: "la millor cosa del món, vella arrel i fresca saba". Un tradicionalista és el qui pensa que, de la lectura del passat, en podrem treure el criteri d'orientació del futur. Queda poca gent que avui gosi defensar una proposició d'aquesta mena. És massa fàcil mostrar, amb arguments històrics i amb l'anàlisi de la tecnociència actual que la tradició d'una societat multicultural està encara per escriure...

Una tradició viable avui no pot ser interpretada només des d'un dels components (religiosos, culturals i simbòlics) de les societats complexes. Però és que, a més, les tradicions mai no han estat conceptes purs com tendí a imaginar el romanticisme. Més aviat al contrari, totes recullen préstecs culturals i tenen una vida prou atzarosa. Per posar un exemple: la mateixa evolució de la tradició musical gitana a Catalunya (la rumba, que no és cap "pal" flamenc, sinó l'adaptació catalana de músiques antillanes) mostra que les tradicions sovint viatgen d'amagat entre continents. I si la sardana fos, com alguns pensen, una adaptació de cultes solars grecs, es reblaria el clau de la complexa herència tradicional local, mediterrània sempre i global avui.

Més aviat, però, domina avui l'ambient una altra mirada sobre la tradició, que podríem anomenar il·lustrada, o "moderna", posant-hi moltes cometes. En síntesi, per a aquest altre model, la tradició constitueix, si fa no fa, un "preconcepte", que tendirà a diluir-se en el context cultural global que ens espera, convertida poc menys que en una nosa, i que cal apartar en nom del futur esplendorós que ens anuncia la tecnociència. El verset de La Internacional que feia: "del passat no en deixarem ni restes, estols d'esclaus amunt dempeus!" resumeix prou bé aquesta idea de la tradició com a obstacle que cal esvair.

Sembla que hagi triomfat la posició del vell Comte que a mitjans del segle XIX contraposava l'estadi teològic –esclavista i clerical– a l'estadi positiu, que s'anunciava científic i alliberador. És a primer cop d'ull com si la tecnociència hagués deixat exhaurida la vella deu de la tradició. Finalment, els problemes que hom pretén resoldre avui (ecològics, bioètics, informacionals...) semblen tenir poc o res a veure amb les velles savieses, potser massa rígids per a móns en canvi cultural constant.

En el camp catòlic, on la tradició té caire normatiu, es pot copiar també com el concepte de tradició és cada cop menys "tradicional" i més matisat. El Concili Vaticà II, potser amb voluntat de contrarestar el tradicionalisme ferreny del Vaticà I, passà força per sobre del mot, assimilant-lo sovint a "litúrgia" o a "ritual". És significatiu que al document "Unitatis redintegratio" es reconeixen,

per un moment, les diverses formes de rebre i explicar la tradició, però enlloc no es fa una avaluació del que hagi significat la tradició, ni com a "pes mort" ni com a "font de vida"... I, òbviament al "Nou Catecisme per a Adults", l'anomenat "Catecisme Holandès" que tanta importància va tenir en el postConcili, el mot "tradició" ni tan no sols apareix com a tal en un índex de matèries en què, significativament i esperançada, apareix el mot "tolerància". Calgué esperar el "Catecisme de l'Església Catòlica" (1992) per a veure definida la tradició com a "transmissió viva acompanyada en l'Esperit Sant" (77) en una metàfora atractiva però poc desenvolupada.

No sembla gaire difícil explicar per què s'ha imposat la versió il·lustrada sobre la romàntica en l'anàlisi de la tradició. Una raó que ja hem deixat palesa és el progrés constant de la tecnociència i del multiculturalisme. Un altra, però, és tant o més important que aquesta, tot i que no s'ha reflexionat prou encara en àmbits hispànics. Ens referim al canvi en el contracte sexual que s'ha anat consolidant al llarg del segle XX. La tradició –espero que ara no em diguin masculista– ha estat fonamentalment un "afer de dones". Són les mares les qui trameten i arrelen la llengua i les creences bàsiques que basteixen el món simbòlic. Per raons òbvies, un conjunt de canvis socials han posat en crisi la maternitat i, en general, les ideologies familiars tradicionals que descansaven confiadament en l'explotació de la dona.

S'ha dit que l'Església catòlica al segle XVIII va ser abandonada pels intel·lectuals; al segle XIX, pels obrers, i al segle XX, per les dones. Sense entrar en el que potser seria catastrofisme o caricatura, és obvi que avui es nota un dèficit de reflexió seriós sobre el paper del gènere en la construcció de la simbòlica religiosa. Hauria estat important per a la tradició religiosa assumir la feminització de la societat, en un moment que els valors tòpicament masculins són antiecològics i àdhuc perillosos per a la supervivència de les generacions futures... però dissortadament aquest esforç queda per fer.

En termes de sistema simbòlic –i no exclusivament de transmissió de la tradició religiosa– el canvi provocat pel nou paper de la dona obliga a un replantejament del concepte de tradició, força més radical del que alguns voldrien assumir. La "ethics of connection" (o "relatedness") que proposa el pensament de gènere ha implicat una crítica profunda al model monàrquic de teologia medieval i a la imatge paternalista –que no materna, ai las!– del Déu cristià. És obvi que la relectura de la tradició cristiana, si vol ser significativa avui, s'haurà de fer en els paràmetres d'un món multicultural i interconnectat en xarxa. Però abans que cap altra

cosa, es fa necessari redescobrir el rostre matern de la divinitat, contra la pretensió immanent de la tradició².

Em permetran que, arribat aquí, resumeixi en cinc característiques el que considero més important a l'hora de determinar què és una tradició:

1. Per una banda, la tradició és social, o grupal. Les tradicions van més enllà de les creences que poden ser purament individuals o subjectives. Sense grup on viure-la, tota tradició és eixorca.

2. A més, tota tradició és adaptativa. Permet que un grup s'acomodi a noves situacions a partir d'elements prèviament consensuats. No està de més recordar que una tradició antiecològica avui (i potser sempre!) seria una pura contradicció cultural.

3. La tradició és quelcom après, que no té vida sense una transmissió sovint més passional que racional i més viscuda al carrer que a l'escola. El paper de la dona –i específicament de la mare– en aquest context és obvi.

4. Convé no perdre de vista també que tota tradició és narrativa. És a dir, que implica o consisteix en un relat, sovint més mític que històric. La seva veritat no és la de la ciència, sinó la del mite.

5. I finalment no està de més insistir en el caràcter d'invent que té tota tradició. Que de l'històric 11 de setembre del 1714 a la tradició de "l'Onze de Setembre" haguessin passat més de cent vuitanta anys no deixa de ser significatiu. Una cosa és la història (sovint qüestió erudita) i una altra, el seu ús.

És fàcil veure, si s'han seguit aquestes cinc característiques, que la pitjor forma de degradar una tradició consistiria a convertir-la en "dogma", és a dir, a refredar els seus aspectes evolutius, emocionals i, si es vol, materns, fins convertir el que era creença compartida, i infundada, en llei o imposició col·lectiva. Voler "provar" el valor de la tradició significa, senzillament, no entendre-la.

²Dos llibres, entre molts, especialment significatius i poc llegits entre nosaltres són el de Susan Frank PARSONS: *Feminism and Christian Ethics*, Cambridge U.P. 1996 i Anne PRIMAVESI: *From Apocalypse to Genesis. Ecology, Feminism and Christianity*. Minneapolis, Fortress Press, 1981. Cal destacar també: *Feminist Theological Ethics: A Reader*. Westminster. John Knox Press, 1994.

Precisament pel seu caire narratiu el saber tradicional no es pot traspassar a prosa legal sense buidar-se. Quan la tradició esdevé un feix de respostes estereotipades, és fàcil veure l'orella al Gran Inquisidor i a la degradació nihilista. Un dogma és "confessat"; verb que, vulguis no vulguis, en la modernitat porta adherides reminiscències policiaques. En canvi, la tradició és "narrada" i, sovint, d'àmbit familiar. En la contraposició entre aquestes dues maneres d'entendre el món i la vida s'hi pot trobar resumida alguna intuïció valuosa.

La crisi de la religió a l'era de la tècnica, o si es vol de "la mort de Déu", té un element important en la hipertròfia del dogma que contrasta amb la degradació de la tradició. El "saber-ne massa" del dogma, amb els seus administradors i gerents al capdavant, és estrictament el pitjor enemic de la tradició viscuda, que en ella mateixa seria evolutiva i adaptativa (és a dir: viva). L'encaparrament de la jerarquia eclesiàstica de les diferents confessions cristianes –i no només catòliques– a opinar sobre ciència, per exemple en bioètica, és un exemple palès d'aquesta tendència a jutjar allò que, senzillament, no pertoca a la fe sinó a la ciència. La sacralització de la tradició, com a dipòsit del passat, tendeix a fer-la eixorca i a mutilar-la. Que la tradició sigui una eina de lectura del sagrat no hauria de significar que la tradició hagi d'esdevenir també sagrada.

Caldria, però, fer esment del tema de la tradició en l'àmbit tecnocientífic per treure el tema d'un context religiós en què sovint les paraules tenen una significació massa condicionada per raons històriques. Potser a través de la comprensió del que significa tradició en el món tecnològic, s'entendrà força millor el sentit de l'ús de la tradició que proposem.

La tecnociència és també una tradició en el sentit que ha consolidat tota una mena de "maneres de fer" i –sobretot– de "formes de dir" sense les quals l'activitat tecnològica no tindria gaire sentit. Hi ha rituals i jerarquies en ciència que no sempre són conseqüència del mèrit o de la superació exitosa de proves en contra al laboratori, sinó dels interessos empresarials o acadèmics, que juguen en aquest cap com en tants d'altres. Això no vol dir, però, que la tradició tecnocientífica sigui baldera. De la mateixa manera que les tradicions folklòriques i culturals ofereixen una gramàtica mínima, i una identitat grupal, els protocols científics (allò que Kuhn anomenava "ciència normal") són un refugi quan s'esdevé un canvi de paradigma, és a dir, una transformació del model dominant de coneixement, sigui per la irrupció de nous coneixements o de noves formes de llegir les velles dades.

La falsació de coneixements tecnocientífics té, a més, força a veure amb la crisi de les tradicions socials. Simplement, allò que havia servit per resoldre un problema apareix, a partir d'un determinat moment, com la causa d'una incomprensió creixent de les noves dades. En definitiva, allò arbitrari o mal adaptat en les tradicions acaba caient tant en un àmbit com en un altre, per molt respectable i funcional que hagués estat en el passat. Cal tenir present que, com en el cas de les altres tradicions socials, la tecnociència no és cap "invent" de ningú, sinó una construcció col·lectiva en què elements com el profit empresarial sovint són tan importants com la desinteressada recerca de la veritat o de la utilitat.

Només la ingenuïtat podria fer-nos creure que les tradicions han estat inventades, més o menys maquiavèlicament, per un govern o una empresa o un clan amb intencions torbes. Fins i tot quan els governs s'esforcen a potenciar tradicions, això no serveix de res si el poble no decideix participar en el joc; i el mateix succeeix amb la tecnociència. No n'hi ha prou que un equip de científics vulgui produir quelcom, ni que una empresa desenvolupi o comercialitzi un producte... si el públic no decideix adoptar-lo, sovint d'una manera prou diferent a la que havia estat imaginada en condicions de laboratori.

La tradició tecnocientífica avui tendeix a ser idealitzada, com si es tractés d'una mena peculiar d'experiència; però, per sort, els estudis sobre història tecnocientífica ens estan ensenyant molt sobre el nivell ideològic (val a dir: interessat) de la producció tecnocientífica. Convindria també aquí destriar el que és tradició (una manera de fer i de copsar la realitat) del que és un dogma perfectament eixorc.

Tòpics com el que afirma allò de: "la ciència funciona" són fàcils de desarmar quan es recorda la quantitat d'experiències quotidianes (vaques boges, organismes genèticament modificats que usem en l'alimentació, incineradors diversos, aigües corrompudes amb fosfats...) en què la ciència no tan sols "no funciona" sinó que consisteix estrictament en l'origen del problema. I no val a dir que la tecnociència és quelcom que depèn de qui l'usa perquè, com s'ha vist sovint al llarg del segle passat, la tecnologia no té altra ideologia que el seu propi desenvolupament. O, parafrasejant Jacques Ellul: la tecnologia no és socialista ni capitalista, sinó tecnològica.

En conclusió de l'anàlisi de la tradició tecnocientífica, se'n poden aprendre coses útils també per al context religiós: per exemple, que la tradició es degrada quan es vol convertir en dogma, que no és només un instrument de manipulació des del poder, que s'a-

dapta i es rellegeix... En definitiva, les tradicions són organismes (culturals) vius. La crisi de la religió és la crisi dels rituals i els dogmes, com la crisi de les tradicions és l'expressió dels marcs culturals en què resulten significatives. El repte de la tradició és el de la seva potencialitat per a una relectura.

I si començava aquest text invocant Wittgenstein, deixin-me acabar a l'ombra de la llegenda de Tomàs d'Aquino. Com se sap, el filòsof escolàstic tingué una mena de visió mística de la divinitat el 6 de desembre de 1273 i a resultes d'aquest fet deixà d'escriure, concentrat com estava en la contemplació. Es diu que un monjo dels qui el voltaven en un dels èxtasis gosà preguntar: "Fra Tomàs, el cel que veieu és com vós ens l'havíeu explicat? Podem seguir creient que és així?" I l'Aquinate, somrient, es limità a respondre: "Totaliter aliter". Així, doncs, també les tradicions i l'esforç de copsar-les poden ser del tot diferents a com s'ha insinuat aquí.

Abstract

Throughout this article, professor Alcoberro develops an approximate historical analysis of the relationship between religion and modern society, describing the multiple difficulties of such a dialogue. Likewise, he establishes the challenge that the technoscience culture and all its particular "values" and the religious traditions should meet.